

לשמועת הפתיחה של פרק מרובה

הרב מאיר אליהו ליכטנשטיין

א. פתיחה — רקע

תנן בריש פרק מרובה:

”מרובה מדת תשלומי כפל ממדת תשלומי ארבעה וחמשה, שמדת תשלומי כפל נוהגת בין בדבר שיש בו רוח חיים ובין בדבר שאין בו רוח חיים, ומדת תשלומי ארבעה וחמשה אינה נוהגת אלא בשור ושה בלבד, שנאמר: 'כי יגנוב איש שור או שה וטבחו ומכרו' וגו'.” (ב”ק פ”ז מ”א)

המקור אותו המשנה מביאה בסוף דבריה, 'כי יגנוב איש שור או שה וטבחו ומכרו' (שמות כ”א, לז), מלמד שיש להגביל את חיוב ד' וה' לאותן בהמות המפורשות — שור ושה. דרשה זו מהווה מקור רק לאחת מהמידות הנזכרות במשנה, והיא ההלכה ש”מדת תשלומי ארבעה וחמשה אינה נוהגת אלא בשור ושה בלבד”. אולם, המשנה אינה מציינת מקור למדה הראשונה שבה, ”שמדת תשלומי כפל נוהגת בין בדבר שיש בו רוח חיים ובין בדבר שאין בו רוח חיים”. ברם, לא רק העדר מקור לפנינו. לאור הדרשה המובאת בסוף המשנה, עצם הקביעה העקרונית, ש”מרובה מדת תשלומי כפל ממדת תשלומי ארבעה וחמשה”, אינה פשוטה כל עיקר, מאחר שחיוב ד' וה' וחיוב כפל הובאו באותה פרשה בתורה¹. ובכך מסתבר, שכשם שחיוב ד' וה' מוגבל לבהמות המפורשות בקרא, כך יש להגביל את חיוב כפל רק לאמור בה — שור, חמור ושה². זאת ועוד, מלשון הפסוק עצמו 'משור עד חמור עד שה חיים שנים ישלם'³, משמע שחיוב כפל מוגבל לבהמות האמורות בה. וצ”ע החילוק שבין כפל ובין ד' וה'.

* מוקדש באהבה לתלמידיי משילוב י' שבחבורתם נתלבנו הדברים ושהמריצוני להעלות את הדברים על הכתב. תודתי נתונה לליאורה אליאס שקראה טיוטה של מאמר זה, ושהערותיה הועילו לשפר את הכתוב.

1 שמות כ”א, לז-כ”ב, ג.

2 אמנם ישנו חילוק מסוים בין הפסוק על ד' וה' ובין הפסוק על דין כפל, והוא ביחס לחמור. בעוד שבפסוק לז התורה מדברת רק על שור ושה, בכפל היא מציינת ”משור עד חמור עד שה”. ביאור החילוק הוא פשוט, שטביחה מתייחסת רק לבהמות טהורות, ולכן נפקד מקומו של החמור ביחס לד' וה'. אולם, דומה שאין בתוספת חמור בכדי לבאר את ההרחבה מעבר לאמור בקרא בכפל, בניגוד לד' וה' שם החיוב הינו רק בשור ושה.

3 שמות כ”ב, ג.

כפי שכבר העיר ר"ד הלבני⁴, נראה שהמשנה עצמה הבליעה שאלה זו בסגנונה המיוחד. בכל השוואה יש לצפות לכך שבשני צדדי המשוואה יופיעו אותם מונחים. אולם משנתנו משתמשת בכל צד של השוואה בלשון אחרת. "שור ושה" המופיעים בצלע השנייה, אינם הניגוד של "בין בדבר שיש בו רוח חיים ובין בדבר שאין בו רוח חיים" המופיעים בצלע הראשונה. לפי הסגנון הרגיל של השוואה היה על המשנה לומר או "שמדת תשלומי ארבעה וחמשה אינה נוהגת אלא בדבר שיש בו רוח חיים" או "שמדת תשלומי כפל נוהגת בכל דבר". נראה שהשוואה שהמשנה עורכת אינה בין הצלעות השונות אלא בין זיקתן לאמור בתורה. הלשון השונה של כל צלע רומזת ללשון הכתוב ולזיקת פרשנות תושבע"פ אליה. מרובה מדת תשלומי כפל, שם תושבע"פ הרחיבה מעבר למה שמפורש אצלה בתורה ממדת תשלומי ארבעה וחמשה, שם תושבע"פ לא הרחיבה מעבר למה שמפורש בתורה. ביחס לארבעה וחמשה החיוב הינו רק המפורש בקרא ("שור או שה"), ואילו בכפל החיוב אינו רק במה שמפורש בפסוק — דבר שיש בו רוח חיים ("משור עד חמור עד שה"), אלא תושבע"פ הרחיבה וכללה אף דבר שאין בו רוח חיים. ובכך, הבלעה ורמז יש במשנה עצמה, אולם ביאור ומקור עדיין אין כאן.

השאלה העקרונית העומדת על הפרק כרוכה בסגנון הקזואיסטי של פרשיות אלו בתורה. פרשיות גנבה, כפרשיות רבות נוספות בתורה, מתוארות בתורה כמקרים⁵. הכרחית לסגנון זה התייחסות לפרט מסוים או לחפץ קונקרטי⁶. בנוגע לגנבה, התורה מתייחסת לבהמות מסוימות — שור, חמור ושה. בהמות אלו נזכרות בפרשיות נוספות⁷ — שבת⁸, פרשת שומרים⁹, השבת אבדה¹⁰, פריקה או טעינה¹¹, איסור חרישה בשור וחמור יחדיו¹² ועוד. דומה שהסיבה היא משום שבהמות אלו מהוות

- 4 ר"ד הלבני, מקורות ומסורות: ביאורים בתלמוד מסכת בבא קמא, (ירושלים, תשנ"ג), עמ' רנג.
 5 הסגנון הקזואיסטי הינו הסגנון של פרשת משפטים. הסימן המובהק של סגנון זה הוא הפתיחה "כ"י וציון הסתעפויות שונות של המקרה בלשון "ואם".
 6 בניגוד לסגנון הנורמטיבי המופשט המכליל שיציין באופן כללי "חפץ" או "בעל חיים", והפרטים יהיו היישום של הכלל.
 7 לעתים שלשתן נזכרות ולעתים רק אחת מהן נזכרת, הכל לפי העניין. הרשימה להלן אינה מליאה ונועדה רק להדגים את הרעיון האמור. את הרשימה המליאה ניתן למצוא ע"י חיפוש בקונקורדנציה.
 8 דברים ה', יג — "לא תעשה כל מלאכה... ושורך וחמרך".
 9 שמות כ"ב, ח — "על כל דבר פשע על שור על חמור על שה"; שם, כ"ב, ט — "כי יתן איש אל רעהו חמור או שור או שה".
 10 שמות כ"ג, ד — "כי תפגע שור איבך או חמרו תעה"; דברים כ"ב, א — "לא תראה את שור אחיך או את שיו נדחים".
 11 שמות כ"ג, ה — "כי תראה חמור שנאך רבץ תחת משאו"; דברים כ"ב, ד — "לא תראה את חמור אחיך או שורו נפלים בדרך".
 12 דברים כ"ב, י — "לא תחרש בשור ובחמר יחדיו".

את עיקר משק החי בתקופת המקרא. כשיעקב אבינו רוצה לציין באזני עשיו אחיו שהוא מבוסס מבחינה כלכלית, הוא אומר "ויהי לי שור וחמור צאן ועבד ושפחה"¹³. החמור משמש לחרישה ולמשא, השור — לחרישה והשה — לצמר ובשרו¹⁴. בהמות אלו מצוינות, אפוא, תדיר בתורה, בבחינת 'דיבר הכתוב בהווה'. השאלה היא האם הדינים באותן פרשיות הם רק על הבהמות המצוינות בהן או האם הם דוגמאות בלבד ונאמרו ביחס לכל דבר שיש בו רוח חיים. עמדת חז"ל היא שברוב המקרים יש להרחיב לכל בעלי החיים:

"אחד השור ואחד כל הבהמה הנפילת הבור, ולהפרשת הר סיני, ולתשלומי כפול, ולהשבת אבדה, לפריקה, לחסימה, לכלאים ולשבת. וכן היה ועוף כיוצא בהן. אם כן, למה נאמר שור או חמור? אלא שדבר הכתוב בהווה". (משנה, ב"ק פ"ה מ"ז)

על רקע זה, יש לחזור ולדון בפרשת גנבה. בניגוד לעמדת חז"ל ברוב המקרים שדבר הכתוב בהווה, ביחס לתשלומי ארבעה וחמשה חז"ל נקטו שהחיוב הינו בשור ושה בלבד. את חיוב תשלומי כפול הם הרחיבו מעבר לאמור במשנה הנ"ל, גם לדבר שאין בו רוח חיים. ויש לעמוד על דרכי הדרשה ועל ההבחנה בין כפול לבין ד' וה'. רבותינו בגמרא הקדישו לעניין זה שתי סוגיות. שמועת הפתיחה של פרק מרובה עוסקת בביאור המקור לכך שכפול נוהג בין בדבר שיש בו רוח חיים ובין בדבר שאין בו רוח חיים. הסוגייה בבבא קמא סז ע"ב עוסקת בשאלה מדוע חיוב ד' וה' אינו חל על בעלי חיים אחרים מלבד שור ושה, כפי שנקבע בנוגע לשבת. נפתח בעיון בשמועת הפתיחה של הפרק, שמופיעות בה שתי דרשות שונות לעניין, ולאחריה נשלים את התמונה בעיון בסוגייה בדף סז ע"ב.

ב. הצגת שמועת הפתיחה של הפרק

הבבלי פותח את פרק מרובה בדיון קצר, אם קיים חילוק נוסף בין כפול ובין ד' וה' ביחס לטוען טענת גנב¹⁵. לאחר מכן הבבלי מציג את השאלה "מנא הני מילי" המכוון כלפי תשלומי כפול — מנין לנו שתשלומי כפול נוהגים בין בדבר שיש בו רוח חיים ובין בדבר שאין בו רוח חיים. הסוגייה העונה על שאלה זו משתרעת על פני למעלה משני דפים, עד ס"ה ע"א. עיון בסוגייה מעלה שהיא מורכבת משלוש יחידות:

1. סב ע"ב: "מנה"מ... אשר יאמר" (סג ע"ב בראש העמוד). לימוד שתשלומי כפול

13 בראשית ל"ב, ו.

14 על תפקידי בהמות אלו בתקופת המקרא, עיין באנציקלופדיה מקראית ג', ערך 'חמור', עמ' 169-170; שם, כרך ו', ערך 'צאן', עמ' 645-646; שם, כרך ב', ערך 'בקר', עמ' 314-315.

15 סב ע"ב "ואילו מדת תשלומי כפול... תנא ושייר".

- נוהגים בין בדבר שיש בו רוח חיים ובין בדבר שאין בו רוח חיים.
2. סג ע"ב: "תנן התם... ואן משיבין על היקשא".
ניתוח פרשת שומרים ולימוד הלכות טוען טענת גנב.
3. סג ע"ב: "בשלמא למאן דאמר... ש"מ תרתי" (סה ע"א).
לימודו של תנא דבי חזקיה שתשלומי כפל נוהגים בין בדבר שיש בו רוח חיים ובין בדבר שאין בו רוח חיים.

מבנה הסוגייה מעורר מספר תמיהות. ראשית, מדוע הפרק פותח בדיון על חיוב טוען טענת גנב בד' וה' ? לכאורה נראה שהשאלה הראשונית היא "מנא הני מילי", ואילו השאלה האם ישנם חילוקים נוספים בין כפל ובין ד' וה' היא שאלה משנית. ובכן, היה ראוי לפתוח את הפרק בשאלת "מנא הני מילי", ורק לאחר סיום הדיון בה לעסוק בשאלת חיוב ד' וה' בטוען טענת גנב. ואכן, כך סדר הדברים בירושלמי¹⁶. הירושלמי פותח את הפרק בשאלת "מנא תיתי לה" (המקבילה הא"י לשאלת 'מנא הני מילי' הבבלי), ורק לאחריה הוא עוסק בשאלת רבי אבהו "ולמה לא שנינו שמדת תשלומי כפל נוהגת בטוען חבירו טענת גנב אלא בשותפים מה שאין כן בתשלומי ארבעה וחמשה"¹⁷. סדר זה מסתבר יותר מאשר הסדר בבבלי, והדברים דורשים הסבר.

שנית, יש לתמוה על מבנה סוגיית הדרשות עצמה. בסוגייה זו מובאות שתי דרשות המשיבות על שאלת "מנא הני מילי" — דרשת "על כל דבר פשע" ותנא דבי חזקיה. הדרך הפשוטה היא להביאן בצמידות זו לזו, אך הסוגייה מפסיקה בין הדרשות ומביאה ביניהן יחידה העוסקת בשאלה שלכאורה אין מקומה כאן — ניתוח פרשת שומרים ולימוד הלכות טוען טענת גנב. יצירת חיץ זה בין שתי הדרשות אומרת דרשני!

לדרך שבה הסוגייה מטפלת בדרשות ישנו מכה משותף — הגמרא מוצאת קשיים רבים בכל דרשה ומסבירה כל אחת מהם בדוחק, הרחוק מפשט הדרשה עצמה. דרשת "על כל דבר פשע" היא דרשת כלל ופרט וכלל, ואילו הגמרא בדף סג ע"א לאחר סדרת קושיות מסיקה שאין הכוונה לכלל ופרט וכלל רגיל אלא לריבויא — "אמרי בכל כללא כל ריבויא הוא ואיבעית אימא כל כללא הוא מיהו כל דהכא ריבויא הוא". באופן דומה הגמרא בסד ע"א מבארת את תנא דבי חזקיה. בעוד שהברייתא עצמה מדברת על "גניבה לרבות כל דבר", בעקבות קושיות מסוימות הגמרא מסבירה שדרשת תנא דבי חזקיה מבוססת על כלל ופרט וכלל — "אמר רבא: תנא אחיים קא סמין ליה וכלל ופרט וכלל קא"ל". הפער בין פשט תנא דבי חזקיה ובין ההסבר שהבבלי מייחס לו הכולל תוספת של משפטים שאינם כתובים בברייתא

16 ירושלמי בבא קמא פ"ז ה"א, ה' ע"ג.

17 ירושלמי שם.

הוא בולט ביותר, וכבר העירו עליו רבותינו הראשונים. התוס' העירו: "אע"ג דהאי פירכא ליתא כבריייתא היינו משום דלא חש לפרשה"¹⁸. רבינו הראב"ד העיר: "והתנא לא השלים הדבר אלא הראה לנו הדרך ואנו נדע אותו מן כלל דבריו, לפי שרמזו בסוף דבריו... וכן דרך התנאים פותחין את הפתח לדברים ומראים את הדרכים ואינן משלימין אותן לפי שנופל (נראה שצ"ל שנוכל) לדעת אותן מן השכל ומכלל דבריהם"¹⁹. סיכומו של דבר, בגין קושיות על שתי הדרשות, הבבלי מפרשן בדוחק. לעומת מכנה משותף זה, קיימים מספר הבדלים בין הדרשות. הבדל ראשון הוא בפרשה הנדרשת. תנא דבי חזקיה דרשו פסוק המופיע בפרשת גנבה עצמה (שמות כ"ב, ג), ואילו דרשת "על כל דבר פשע" דורשת פסוק מפרשת שומרים (שמות כ"ב, ח). בכדי ללמוד מפרשה זו על כפל של גנב יש להניח הנחה נוספת, שגנב אכן מופיע בפרשת שומרים; וכלשון הסוגייה "חד בגנב וחד בטוען טענת גנב"²⁰.

כתוצאה מהבדל יסודי זה, יש להבחין בהבדל נוסף והוא ביחס בין הדרשה ובין השאלה העומדת על הפרק. דרשת תנא דבי חזקיה עוסקת ישירות בנושא המשנה ובנושא זה בלבד — המקור לכך שכפל נוהג לא רק בפרטים המפורשים בפסוק אלא אף בכל דבר²¹. לעומת זאת, דרשת "על כל דבר פשע" מופיעה במכילתא דרבי ישמעאל במסכתא דנזיקין פט"ו²² ואינה עוסקת ישירות בנושא המשנה. דרשה זו עוסקת בשאלה מה כלול ב"על כל דבר פשע", ומן ההגדרה שהיא מגבשת נובע שכפל נוהג אף בדבר שאין בו רוח חיים. ברם, היא לא עוסקת בהרחבה של חיוב כפל אלא בצמצום. הדרשה מפיקה קרקעות, עבדים ושטרות מהאמור בפסוק "על כל דבר פשע", ובפשוטו אינה מצומצמת לחיוב כפל לבדו אלא לכל האמור באותו פסוק — ענייני טוען ונטען, שבועת מודה במקצת וחיוב כפל. דרשה זו בעלת זיקה ברורה יותר למשנה בבבא מציעא פ"ד מ"ט ולמשנה בשבועות פ"ו מ"ה, שם המשנה מביאה יחד את כל האמור בפסוק — "ואלו דברים שאין נשבעין עליהן: העבדים, והשטרות, והקרקעות וההקדשות. אין בהם תשלומי כפל, ולא תשלומי ארבעה וחמשה. שומר חנם אינו נשבע; נושא שכר אינו משלם"²³. בעוד שנושא המשנה בתחילת פרק מרובה הוא גדרי חיוב כפל והאם יש להרחיבו מעבר לאמור בפסוק, משנה זו עוסקת בהפקעת קרקעות, עבדים ושטרות מדיני טוען ונטען, כאשר אחד

18 ב"ק סד ע"ב תד"ה אי הכי.

19 חידושי הראב"ד לב"ק סד ע"ב בתוך ד"ה אי הכי, מהד' ש' אטלס, עמ' קסב.

20 סג ע"ב.

21 ראה את הדרשה המקבילה במכילתא דרשב"י, מה' אפשטיין-מלמד, משפטים כ"ב, ג, עמ' 193-194, שם מופיעה דרשה דומה לזו של תנא דבי חזקיה, אלא שהיא לא מסתפקת במסקנה "לרבות כל דבר" אלא אף ממעטת קרקעות, עבדים ושטרות.

22 מהדורת הורוביץ — רבין, עמ' 300 שו' 16 ואילך.

23 לשון המשנה בשבועות.

מדינים אלו הוא חיוב כפול²⁴. סיכומו של דבר, דרשת תנא דבי חזקיה מוסבת על המשנה בב"ק, בעוד שדרשת "על כל דבר פשע" נראית כקשורה במשנה בשבועות ובב"מ.

ג. הצעה לדרך התגבשותה של הסוגייה

בכדי להבהיר את הדברים, יש לעמוד על דרך היווצרותה של הסוגייה והתגבשותה. נראה שישנו פער בין היחידות השונות בסוגייה מבחינת זמן התגבשותן. סימן לדבר – הדוכרים ביחידות השונות בסוגייה. בניגוד לשתי היחידות האחרונות בסוגייה, היחידה הראשונה בסוגיית הדרשות – דרשת "על כל דבר פשע" – היא אנונימית, סתמא דגמרא, ולא מופיע בה שם של אמורא. לעומת זאת, ביחידות האחרות מוזכרים אמוראים. ביחידת הביניים סג ע"ב, העוסקת בניחות פרשת שומרים ובלמוד הלכות טוען טענת גנב, הדובר בסוגייה הינו רבא, ואילו היחידה השלישית מפורשת בשם תנא דבי חזקיה, ולפי רוב עדי הנוסח היא מובאת כפי רבא²⁵. במהלך הדיון בביאור דרשת תנא דבי חזקיה דוכרים בסוגייה רבא ורבינא.

לאור זאת, נראה להציע שיש לראות את דרשת תנא דבי חזקיה כתחילת תלמודם של האמוראים לפרק מרובה. דרשה זו עוסקת באופן ישיר ומפורש בשאלה היסודית "מנא הני מילי" ופותחת בלימוד מהמקום הצפוי – מפרשת גנבה עצמה. ואכן, כך פותחת הסוגייה הראשונה של הפרק בירושלמי: "מנא תיתי לה אם המצא תמצא בידו הגניבה משור עד חמור וגו' אין לי שור וחמור ושה כשהוא אומר חיים לרבות כל בעלי רוח חיים גניבה לרבות את כל מטלטלים". ברם, הסוגייה בבבלי הולכת ומעמיסה קושיות רבות על תנא דבי חזקיה, עד שבסופו של דבר היא מסיקה שלא ניתן לפרש את הברייתא כפשוטה. אמנם עולה בידיה לקיים את דבריה, אולם רק בדוחק רב. היות וכך פני הדברים, נראה שעורכי הסוגייה חיפשו דרשה אלטרנטיבית שתהיה 'חלקה' יותר. לשם כך הם לקחו דרשה מוכרת שנדרשה במקורה בפרשה אחרת – הפקעת קרקעות²⁶ מדיני טוען ונטען הנזכרים בפסוק "על כל דבר פשע" – והשתמשו בה בכדי ללמוד ממנה הלכה נוספת, שכפל נוהג גם בדבר שאין בו רוח חיים. לימוד זה מתאפשר היות וחיוב כפול בטוען טענת גנב הוא אחד מאותם דיני טוען ונטען. ברם, מאחר שדרשה זו לא נאמרה במקורה לעניין זה של פרשנות

24 אמנם יש להעיר שדרשת "על כל דבר פשע" מוצגת בסוגייה בשבועות מב: ובב"מ נז: כמקור רק להפקעתם מכפל, ועל כך ראה להלן בהערה 36.

25 בכ"י המבורג 165 הנוסח הוא "אמ' רבא אתיא ליה מדתנא דבי חזקיה"; בכ"י אסקוריאל G-I-3 הנוסח הוא "אלא אמ' רבא נפקא ליה מדתנא דבי חזקיה". ועיין בדקדוקי סופרים לב"ק עמ' 144 הערה ג' המציין לגבי הגרסה "אמר רבא נפקא": "וכ"ה בכל הכ"י ובחי' הרשב"א ובחי' הר"י י' מיגאש הביאה בשט"מ".

26 במילה 'קרקעות', הכוונה אף לעבדים ושטרות.

הפסוק המחייב כפל בגנב, לכן עניין רוח חיים לא מוזכר בה כלל. כל סוגיית הגמרא בסג ע"א עוסקת בהתאמת ברייתא זו לעניין שהובאה — הלימוד שכפל נוהג אף בדבר שאין בו רוח חיים. הגמרא מעלה מספר שאלות, ובסופו של דבר מצליחה רק בדוחק לבארה.

ברם, לא ראי דוחק זה כראי הדוחק שבדרשת תנא דבי חזקיה. בתנא דבי חזקיה הדוחק הינו בדרשה עצמה — דרך הדרשה אינה עולה בקנה אחד עם דרכי הדרשה, ואילו הדוחק בדרשת "על כל דבר פשע" הינו פרי צורך התאמה של הדרשה למקום חדש. נראה שדוחק זה הועדף ע"י העורכים.

אם כנים דברינו, נוכל לשפוך אור על המבנה התמוה של הסוגייה. היות ודרשת "על כל דבר פשע" היא הדרשה המועדפת על עורכי הסוגייה ובעיניהם היא התשובה הטובה ביותר לשאלת "מנא הני מילי", לכן פתחו בה את הסוגייה. אולם דרשה זו מותנית בהנחה שניתן ללמוד כפל של גנב מטוען טענת גנב ולכן היה הכרח להביא מיד לאחריה את סוגיית "תנן התם" המלמדת שלימוד זה הוא אפשרי²⁷. אולם בכדי שאפשרות זו, שניתן ללמוד על גנב מטוען טענת גנב תהיה בתודעת הלומד כבר כשהוא לומד את דרשת "על כל דבר פשע", פותח הפרק בקביעה שיש ד' וה' בטוען טענת גנב.

להבאת סוגיית "תנן התם" המנהירה את דרשת "על כל דבר פשע" יתרון נוסף. הסוגייה מציינת שישנן שתי דרכים להבין את פרשת שומרים — "חד בגנב וחד בטוען טענת גנב" או "תרוייהו בטוען טענת גנב". דרשת "על כל דבר פשע" היא אליבא דמ"ד "חד בגנב וחד בטוען טענת גנב", ואילו הצורך בדרשת תנא דבי חזקיה היא אליבא דמ"ד "תרוייהו בטוען טענת גנב". והנה העמדה הנראית פשוטה יותר בהבנת פרשת שומרים היא העמדה ש"חד בגנב וחד בטוען טענת גנב". ובכן, מהצגת הסוגייה יוצא שרק מי שסובר את העמדה הדחוקה של "תרוייהו בטוען טענת גנב" סבור כתנא דבי חזקיה. בכך, הסוגייה דוחקת את תנא דבי חזקיה לקרן זוית. דרשה זו מובאת רק בסוף הסוגייה ויגרוס אותה רק מי שלומד את פרשת שומרים בצורה דחוקה — מי שסובר ש"תרוייהו בטוען טענת גנב". סיכומו של דבר, בעוד שהסוגייה האמוראית הגרעינית כללה את דרשת תנא דבי חזקיה בלבד, עורכי הסוגייה הסתמאים הציעו לה אלטרנטיבה ודחקו את תנא דבי חזקיה לקרן זוית, לסוף הסוגייה.

הבנה זו של היווצרות דרשת "על כל דבר פשע" מאפשרת את הבנת דיון הסוגייה סג ע"א ואת יחסה לסוגיות אחרות. הסוגייה בב"מ נו ע"ב מסתמכת על ברייתת "על כל דבר פשע" כמקור לכך שבקרקעות אין תשלומי כפל ואינה מביאה כלל את קושיות הסוגייה בב"ק סג ע"א²⁸. על כך מעיר שם הרמב"ן: "היא אחד

27 למ"ד "אם ימצא הגנב" — בגנב עצמו הכתוב מדבר".

28 וכן הסוגייה בשבועות מב:.

המקומות שנמצא בתלמוד הדברים שלא בדקדוק ובמקום עיקרן מתבררין בעניין אחר, שהרי בריש מרובה אסיקנא טעמא משום דכתיב כל דריבוייא הוא"²⁹. לדעתו, יש ליישם את דיון הגמרא בב"ק סג ע"א אף על הסוגייה בבבא מציעא. בלשון המחקר הפילולוגי, דברי הרמב"ן ינוסחו שסתמא דגמרא בב"מ הביאה את הדרשה מב"ק מבלי להביא את כל דיון הסוגייה המלא על הדרשה. ברם, לאור דברינו שזיקת דרשה זו למשנה בשבועות ובב"מ ברורה יותר מאשר למשנה במרובה, נראה שבהקשר של משנת בב"מ אין להקשות את קושיות הגמ' בב"ק. כפי שכבר העיר רש"י בב"ק ריש סג ע"א, כל קושיות הגמ' — "אימא בבעלי חיים דבר שנבלתו נטמא במגע ובמשא"³⁰, "הוא אמינא קרב לגבי מזבח"³¹, "הוא אמינא קדוש בבכורה"³², "ואימא לאתויי עופות טהורים"³³ — מבוססות על הנחה ש"כל חד וחד כלל ופרט באפי נפשה דרשינן לה"^{34 35}. ברם, מדובר בהנחה בלבד, ודי היה לכלול בכלל ופרט את כל הפרטים האמורים בפסוק, כולל שלמה, וממילא נופלות כל קושיות הגמ'.

ונראה שקושיות אלו הן ביחס לחיוב כפל המפורש בפרשת גנב. היות והפסוק המפורש של כפל מדבר על דבר שיש בו רוח חיים, לכן חשבה הגמ' שאף כשהלימוד הוא מהפסוק "על כל דבר פשע", יש ללמוד ממנו רק מהפרטים החופפים לפרטים המופיעים בפסוק המפורש של כפל. לכן סברה הסוגייה שיש ליצור כלל ופרט נפרד של פרטי בעלי החיים בנפרד משלמה — "כל חד וחד כלל ופרט באפי נפשה דרשינן לה".

ברם נראה שביחס למשנה בב"מ העמדת דרשת 'על כל דבר פשע' מולה היא מתבקשת ובמקומה 'הטבעי', ולכן לא הקשתה הסוגייה בבבא מציעא קושיות אלו. לשון אחר, בב"מ הדרשה נמצאת במקומה המקורי, היא לא מובאת כהרחבה לחיוב כפל אלא לשם צמצומו; כאן היא מתאימה לחלוטין — היא כלל ופרט

29 חידושי הרמב"ן למסכת בבא מציעא נו ע"ב ד"ה הא דת"ר על כל דבר פשע.

30 ב"ק סב ע"ב.

31 ב"ק סג ע"א.

32 ש.ס.

33 ש.ס.

34 ש.ס.

35 רש"י ב"ק סג. ד"ה דהא כל חד וחד: "כלומר היכא דאיכא פרטי יתירי כל חד וחד מרבי כעין דידיה ולא דרשינן כולהו בהדי הדדי דליהוי כעין הפרט דשלמה לרבות בעלי חיים שאין נבלתן מטמאה כדאמר לקמן כדתני דבי חזקיה שדי שור בין המצא לתמצא וכו' שדי חמור בין המצא לתמצא אלמא כל חד וחד באפי נפשיה מדריש". לדברי רש"י ההנחה ש"כל חד וחד כלל ופרט באפי נפשה דרשינן לה" נלמדת מדרשת תנא דבי חזקיה. בדבריו עולה שהסוגייה של "על כל דבר פשע" מכירה את סוגיית תנא דבי חזקיה, ובכך ישנו חיזוק נוסף להצעתנו.

וכלל³⁶. בב"ק, לעומת זאת, הדרשה הועברה בכדי ללמוד דבר שניתן ללומדו ממנה אך אינו הנושא המרכזי המפורש בה. הקושיות בסוגייה הן חבלי ההתאמה של הדרשה למקומה החדש, בו נושא הדיון הינו הרחבת חיוב כפל אף לדבר שאין בו רוח חיים. מסקנת הסוגייה היא שלא ניתן ללמוד זאת באופן ישיר מהברייתא כפשוטה אלא אם נציע לה פירוש חדש – "אמרי: 'בכל' – כללא, 'כל' – ריבויא הוא. ואיבעית אימא: 'כל' – כללא הוא, מיהו 'כל' דהכא – ריבויא הוא". לאור דברינו ניתן גם להעלות ארוכה לקושיות של בעלי התוספות בסוגייה. התוספות שואלים מה צורך במיעוט מיוחד של ישויות אלו מכפל בטוען טענת גנב, והרי היות והם מופקעים משבועה ממילא אין בהם כפל משום שטוען טענת גנב משלם כפל רק בשבועה³⁷. ולדברינו הדברים פשוטים. אכן צודקים בעלי התוספות שאין צורך בשני לימודים בכדי לפטור טוען טענת גנב מכפל בקרקעות. האמת היא שישנו רק מיעוט אחד. אין דרשה שנאמרה במיוחד בכדי לפטור טוען טענת גנב מכפל בקרקעות. דרשת "על כל דבר פשע" נאמרה במקור לעניין אחד בלבד – הגדרת המקרים הכלולים בפסוק 'על כל דבר פשע' למכלול הדינים הכלולים בפסוק זה. בפסוק זה נכללו יחד הן הפקעת קרקעות משבועה והן הפקעת קרקעות מחיוב כפל. את הדרשה הנוספת המובאת בסוגיות בב"מ ובשבועות המפקיעה קרקעות מפרשת שומרים וממילא משבועת השומרים יש לראות כמצטרפת לדרשת 'על כל דבר פשע'. שתי דרשות אלו הדורשות את תחילת פרשת שומרים ואת סופה אומרות דבר אחד – קרקעות, עבדים ושטרות מופקעים מכל האמור בפרשה זו. היות וכך פני הדברים, נראה הדבר כאילו יש כאן כפל דרשות, עליה העירו בעלי התוספות.

ד. מדת תשלומי ארבעה וחמשה

עד כאן עסקנו בביאור הדרשות בסוגייה המלמדות שתשלומי כפל נוהגים גם בדבר שאין בו רוח חיים. בכדי להשלים את התמונה, נעסוק בסוגיית הגמרא סז ע"ב שם

36 יש להעיר, שהן בסוגייה בב"מ נו: והן בסוגייה בשבועות מב: דרשת 'על כל דבר פשע' מובאת כמקור להפקעת כפל מקרקעות ולא לכל האמור במשנה. על כך יש לענות מספר דברים. ראשית, קביעה זו היא של סתמא דגמרא, אך בפשוטו, זיקת המשנה לדרשה בולטת, ונראה שהדרשה מכוונת כלפי כל האמור בפסוק 'על כל דבר פשע'. וייתכן שסתמא דגמרא בסוגיות אלו מושפע מהסוגייה במרובה, אם כי לא עד כדי הבאת כל דיון הסוגייה במרובה, כפי שנתבאר. שנית, גם אם נראה דרשה זו כמכוונת לכפל, היא לא עוסקת בהרחבת הפסוק העוסק בשור, חמור ושה אלא בהפקעת קרקעות.

37 עיין סב: תד"ה יצאו קרקעות: "וא"ת כיון דאמעטי משבועה כדאמרינן בפרק הזהב תיפוק ליה דאין בהם כפל בטוען טענת גנב דלא משלם אלא בשבועה". ובסג. תד"ה רעהו אמר רחמנא: "תימה לר"י ומאי איצטריך רעהו למעוטי הקדש מכפל בטוען טענת גנב הא ליכא שבועה בהקדש".

הגמרא דנה מדוע חז"ל לא הרחיבו את מדת תשלומי ארבעה וחמשה מעבר לשור ושה.

הסוגייה פותחת בשאלה "ואמאי? נילף 'שור' 'שור' משבת, מה להלן חיה ועוף כיוצא בהן, אף כאן חיה ועוף כיוצא בהן". בשאלה זו הגמרא מפנה את תשומת לבנו למשנה בב"ק פ"ה מ"ז, אותה ציטטנו בתחילת המאמר. המשנה שם קובעת את העיקרון "שדבר הכתוב בהווה". ובכן, שאלת סוגייתנו היא מה נשתנה מדת תשלומי ארבעה וחמשה מכל המקרים המופיעים במשנה.

לאמתו של דבר, ישנם שני מקרים נוספים החסרים מהמשנה בב"ק: 'אותו ואת בנו'; 'זרוע לחיים וקיבה'. התורה מצווה "ושור או שה אתו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד"³⁸, וכאן נקבעה ההלכה שהאיסור אינו חל על כל בעלי החיים. וזה לשון הרמב"ם: "אין איסור אותו ואת בנו נוהג אלא בבהמה טהורה בלבד"³⁹. בדברים י"ח, ג התורה מצווה "וזה יהיה משפט הכהנים מאת העם מאת זבחי הזבח אם שור אם שה ונתן לכהן הזרע והלחיים והקבה". אף כאן מבואר ברמב"ם שהאיסור אינו בכל בעלי החיים: "מצות עשה ליתן כל זובח בהמה טהורה לכהן הזרוע והלחיים והקיבה"⁴⁰. סיכומו של דבר, שלושה מקרים נעדרים מהמשנה — תשלומי ד' וה', אותו ואת בנו, זרוע לחיים וקיבה.

המכנה המשותף של שלושה מקרים אלו הוא פשוט. בשלושתם הפסוק מדבר על שחיטת השור והשה, וההלכה קבעה שאין להרחיב את היריעה לכל בעלי החיים. ברם, ישנו פער בין המקרים. בעוד שב'אותו ואת בנו' וכן ב'זרוע לחיים וקיבה' ההלכה חלה על כל בהמה טהורה שהיא בת שחיטה, תשלומי ד' וה' חלים על שור ושה בלבד⁴¹. וצ"ע מדוע לא נאמרה ההלכה בכל הבהמה הטהורה.

לביאור העניין נזדקק לשאלה ששאל בעל הפני יהושע. הוא הקשה על שאלת הגמרא "ואמאי נילף משבת" — "ויש לדקדק איך שייך למילף משבת דבכל מקום דילפינן משבת היינו שכל בעלי חיים שווין לגמרי, אבל הכא דשור ושה גופייהו חלוקין אם כן אם נאמר שנוהג בכל בעלי חיים נתת דבריך לשיעורים איזה מין ישלם ד' ואיזה ה"⁴². נראה שבשאלתו טמון ההסבר לחילוק בין ד' וה' ובין שני התחומים האחרים — אותו ואת בנו וזרוע לחיים וקיבה. אף באותם תחומים אנו נוקטים בשיטת המשנה "שדבר הכתוב בהווה". אלא שבמקרים אלו, היות ומדובר בהם

38 ויקרא כ"ב, כח.

39 רמב"ם הלכות שחיטה פ"ב ה"ח.

40 רמב"ם הלכות בכורים פ"ט ה"א.

41 עיין בדברי הרמב"ם בהלכות גנבה פ"א ה"ו: "תשלומי כפל נוהגין בכל חוץ משה ושור שהגונב את השה או את השור וטבח או מכר משלם על השה תשלומי ארבעה ועל השור תשלומי חמשה".

42 פני יהושע לבבא קמא סז: ד"ה בגמרא ואמאי נילף שור שור.

בשחיטה, אנחנו מרחיבים לכל הבהמה הטהורה שהיא בת שחיטה. אולם בתשלומי ד', וה' היות והתורה עצמה חילקה בין שור ובין שה, הרי שמתוך חילוקי דינים אלו מוכח שכאן לא דבר הכתוב בהווה אלא דווקא ביחס לשור ושה. יוצא שהמקום היחיד בו אנחנו לא אומרים "שדבר הכתוב בהווה" הוא תשלומי ד' וה'⁴³.

ה. סיכום

תשלומי כפל ותשלומי ארבעה וחמשה נזכרים בתורה באותה פרשה עם דוגמאות ספציפיות, ואף על פי כן חז"ל חילקו ביניהם לגבי היקף החיוב — תשלומי כפל נוהגים בכל דבר ואילו תשלומי ארבעה וחמשה רק בשור ושה. נראה שהבסיס לחילוק טמון בכך שד' וה' מתחייבים בטביחה ולכן מראש הוגבל רק לאמור בה. כמו כן, מאחר שיש חילוקי דינים בין שור ובין שה, היא לא הורחבה לכל הבהמה הטהורה כדרך שהורחב במקומות אחרים בהם ההלכה כרוכה בטביחה. להרחבה של מדת תשלומי כפל לכל דבר מוצעות בגמרא שתי דרשות. הצעתנו היא שדרשת תנא דבי חזקיה היא הדרשה הקדומה ובה פתחה הסוגייה האמוראית. הסוגייה הערימה על דרשה זו קושיות רבות עד שהעמידה את הדרשה בדוחק גדול, ולכן נראה שחיפשה דרשה אלטרנטיבית 'חלקה' יותר. זו לא נמצאה במפורש בדברי התנאים ביחס להלכה המפורשת במשנת מרובה. לכן, הסוגייה לקחה דרשה שנדרשה בהקשר אחר, דרשת "על כל דבר פשע", המפקיעה קרקעות מחיובי טוען ונטען, דין המפורש במשנת ב"מ ושבועות, ולמדה ממנה דבר הנכלל בה — את הרחבת תשלומי כפל אף לדבר שאין בו רוח חיים. הסבה זו השפיעה על מבנה הסוגייה וקשיי ההתאמה של הדרשה למקומה החדש מובעים בסוגייה.

ו. הערה לסיום

בשולי הדברים אעיר, שאף שההסבר היסודי במאמר נראה לי מסתבר, אני מודע לכך שהדברים דורשים ליטוש נוסף והגדרה חדה יותר. שתי נקודות יסודיות דורשות המשך עיון וליבון.

ראשית, הצורך להסביר באופן מעמיק יותר את פשר הדחק שמצאה הסוגייה בדרשת תנא דבי חזקיה. יש לבחון את דרך היווצרות ראיית הדרשה כדחוקה. האם

43 נעיר שיתכן ויש לדייק בדברי רבנו יהונתן מלוניל שתשלומי ד' וה' נוהגים בכל הבהמה הטהורה. על דברי המשנה שמדת תשלומי ארבעה וחמשה אינה נוהגת אלא בשור ושה בלבד מעיר רבנו יהונתן: "ולא בחיה טהורה ולא בעופות, וכ"ש בטמאים דלאו טביחה ראויה כלל היא". והנה ניתן להבין מדבריו שרק באלו לא נוהגת מדת תשלומי ד' וה', אך שבכל בהמה טהורה יש חיוב ד' וה'. אם דיוק זה נכון, הרי שד' וה' דומים לאותו ואת בנו ולזרוע לחיים וקיבה — שלשתם נוהגים בכל הבהמה הטהורה. ברם יש להעיר שלא מצאתי אח ורע לשחיטה זו. ואף בדברי רבנו יהונתן נראה שאין הדיוק מוכרח לגמרי, אם כי נראה שזו כוונתו.

לשמועת הפתיחה של פרק מרובה

מדובר בדרשה לא מלוטשת שהסוגייה חשפה את הבעייתיות שלה, או שמא הקושי שהסוגייה טוענת לו הוא פרי שינוי בדרכי הדרשה, ומה שנדרש בשעתו ע"י תנא דבי חזקיה והתאים לכללי הדרשה שהיו נקוטים בשעתו, נראה דחוק לסוגייה המאוחרת יותר שלה כללי דרשה אחרים.

שנית, חידוד הטענה בדבר העדפת דרשת 'על כל דבר פשע' על פני דרשת תנא דבי חזקיה. הרי בסופו של דבר שתי הדרשות דחוקות, ואם כן מדוע הועדפה דרשת 'על כל דבר פשע'? אפיון מעמיק יותר של דרכי הדרשה תאפשר בחינה של הטענה המרכזית במאמר.

על אף המודעות שלי לצורך בליבון נוסף, לא נמנעתי מלפרסם את הדברים. את התשובות לשאלות אלו, דומני שיש לחפש לא במסגרת הסוגייה המצומצמת אלא מתוך בחינה מדוקדקת ורחבה של עולם המדרש, כלליו והתפתחותו. מסגרת זו חורגת מגבולות הסוגייה, ולכן הסתפקתי במאמר זה בהסבר הסוגייה עצמה. אך לאור הערה זו, אבקש מהקורא לא לראות במאמר סוף פסוק אלא הזמנה להמשך העיון בשאלות שנדונו בו. אני מקווה שבעתיד ילובנו ויחווירו הדברים יותר. ולעת עתה – אם יש במאמר הצעת הסבר להנהרת סוגיה עמומה, ושאלות מהסוג שנדונו בו יעמדו על סדר יומנו הלימודי, והמאמר יעודד לומדים להמשיך ולפתח את השאלות שעלו בו, והיה זה שכרי.